

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Актуальність. Протягом останнього десятиліття простежуємо зростання зацікавленості української громадськості проблемами туризму, зокрема – еволюцією мандрівництва і туризму. Обізнаність з великою спадщиною українського та європейських народів допомагає ліпше зрозуміти не лише розвиток мандрівництва в її історичному аспекті, але й численні туристичні проблеми сучасності.

Швидкому його розвитку сприяє розширення політичних, економічних, наукових і культурних зв'язків між державами і народами світу.

Масовий розвиток туризму дозволяє мільйонам людей значно розширити знання з історії своєї Батьківщини й інших країн, зробити їх більш стійкими, конкретними, правдоподібними, краще зрозуміти хід і значення окремих історичних подій і явищ, познайомитися з визначними пам'ятками тієї або іншої країни.

Важливу роль у вирішенні поставлених завдань, як свідчить світовий досвід, відіграє еволюція туризму, який має зайняти належне місце в системі суспільного життя.

Грунтовним дослідженням в галузі туризму є праці В.Киф'як, Р.Ладижевської, в яких розкрито зміст, мету, завдання і розвиток туризму як галузі економіки; Л.Воронкової, Т.Дворової, Я.Луцького, В.Федорченка, М.Костриці, С.Поповича, В.Обозного, які розглядають історію становлення туризму та вважають туризм важливим засобом виховання молоді, розкривають зміст, мету, завдання і методику туристської роботи в школі. В.Дехтяр – віддає перевагу проблемам масового розвитку різноманітних видів оздоровчо-спортивного туризму та шляхи їх вирішення.

Вивчення першоджерел і наукової літератури показує, що туризм як наукове поняття має давню історію становлення й утвердження в теоретико-практичній діяльності.

Термін “туризм” зустрічається в англійській літературі вже на початку XIX століття і трактується як прогулянка або подорож, що закінчується поверненням до місця, звідки починалася. Приблизно в той же час у Франції публікується словник французької мови, який включає поняття туриста як мандрюючого з цікавістю або з ціллю “загубити час”. Пізніше, в 1838 р., виходять у світ “Спогади туриста” Стендаля, що дає підставу вважати його винахідником поняття “турист”.

Однак літературні джерела вказують, що в V столітті до Різдва Христового стародавні греки “ходили” в Єгипет, вивчали його історію, культуру, природу, архітектуру. Цікава доля перших відомих в європейській культурі мандрівників: Ганнона Карфагенського, Геродота, Піфея, Страбона та ін. Першим мандрівником, про якого збереглися спогади в історичних джерелах, вважається карфагенянин Ганнон, який жив у V ст. до н.е. На думку дослідників,

“результати його видатного плавання були використані лише в мінімальній мірі: карфагенські торговці пройшли його маршрутом до Керни і організували “золоту дорогу” (торгівлю золотом) з центральними районами Західної Африки” [11, с.50].

Найвідомішим із перших мандрівників вважається старогрецький учений Геродот (V ст. до н.е.), експедиції якого знайшли відображення в дев'яти створених ним книгах під назвою “Історія”, кожна із книг названа іменем однієї із муз.

В наукових дослідженнях І.Магідович відзначає, що люди подорожували завжди. Про це свідчать записи стародавніх народів, які населяли Середній і Далекий Схід та Середземномор'я. Ці історичні нариси показують, що з розширенням торговельної діяльності і завоювань у Греції, Римі та Китаї представники знаті все частіше відправлялись в поїздки для розваг, знайомства зі світом, торговою чи дипломатичною метою.

В сучасній науковій літературі з проблем туризму можна знайти різні підходи до питання періодизації історії туризму. Зокрема, можна виділити періодизацію В.Сопрунова, який поділяє розвиток туризму на чотири етапи. Протягом всього XIX століття проходили процеси, що сприяли розвитку елітарного туризму і супроводжувалися зародженням спеціалізованих підприємств з виробництва і гостинних послуг. Перша половина XX століття означена становленням соціального туризму. Після Другої світової війни по сьогоднішній час іде розвиток масового туризму, формування туристичної індустрії як міжгалузевого комплексу з виробництва товарів і послуг для туризму. В основу даної періодизації покладено і якість критеріїв, техніко-економічні і соціальні припущення, а також цільові функції туризму на різних етапах розвитку [11, с.8].

В.Квартальнов, А.Романов поділяють весь період становлення туристичної діяльності на п'ять етапів. Перший – просвітницький – етап продовжувався до 1890 р. Початок другого – підприємницького – етапу було пов'язано з розвитком капіталізму. В цей час іде створення туристичних фірм і контор, які займаються індивідуальною підприємницькою діяльністю в сфері туризму. Після соціалістичної революції починається третій – організаційно-централізований етап. Він продовжувався з 20-х до 60-х рр. XX ст. і був характерний формуванням радянського туризму. Четвертий етап – адміністративно-нормативний (1970–1990 рр.) Початок п'ятого – перехідного етапу співпадає з початком перебудови і реформування економіки в країні, коли відроджуються традиції підприємництва, в тому числі і в сфері туризму [4, с.106-109].

Значну роль у розвитку туризму відіграли нові географічні відкриття, подорожі мореплавців, освоєння Американського, Африканського і Австралійського континентів.

Епоху великих географічних відкриттів учені поділяють на два періоди. Іспано-португальський період продовжується з кінця XV до XVI ст. В цей час було зроблено відкриття Америки, португальці зробили плавання до берегів

Східної Азії та Індії, починаючи з експедиції Васко да Гама. Завершився цей період кругосвітнім плаванням Магеллана.

Період руських і голландських відкриттів продовжувався з середини XVI до середини XVII ст. Це був час відкриттів руських першопрохідців по всій Північній Азії, час походу Єрмака і плавання Дежньова, час тихоокеанських експедицій голландських мореплавців і відкриття Австралії [1, с.132].

Важливою подією цієї епохи вважається відкриття нових континентів, досягнутих Кристобалем Колонном, більш відомим під італійським іменем Христофором Колумбом.

Вічний потяг людини до пізнання довкілля – це і суто духовна її ознака. Вона реформувала потребу предків до мандрування у такий активний і доступний спосіб пізнання світу, як туризм.

Вивчення джерельної бази та наукової літератури дозволяє стверджувати, що, як і в інших народів, історія становлення туризму на українських землях своїми коренями сягає в глибоку давнину. Але головною її метою завжди залишалося вивчення краси і багатств рідного краю, його історії, виховання в молоді діяльної любові до нього, готовності відстояти його перед чужинцями, формування в свідомості молоді загальнонаціональної “руської” ідеї як основи будівництва власної держави [2, с.70-71].

Метою даної роботи є розкриття історичних аспектів розвитку туризму в Україні.

Результати дослідження. Помітну стимулюючу роль у становленні туризму в Україні відіграла діяльність випускника Києво-Могилянської Академії Василя Григоровича Барського, який 24 роки провів у подорожах через Україну, Угорщину, Словаччину, Італію, Грецію, Сирію, Туреччину, Румунію і залишив їх опис під назвою “Странствования Василя Григоровича Барского по святым местам Востока, 1723-47” [3, с.437].

Однак внаслідок політики винародовлення, яку окупанти проводили на українських землях, можливості туризму недостатньо використовувалися для національного освідомлення українців. Аналіз ситуації дозволив М.Драгоманову відзначити: “Calicani sunt genus hominum guod de patria sua... (галичани рід людей, які про свою батьківщину знають якнайменше)” [13, с.117]. Це стосувалося й українців з інших територій.

Саме XIX ст. започаткувало організаційне становлення туристичної роботи в Україні. До перших спроб організованих форм туризму в Наддніпрянській Україні дослідники відносять студентську екскурсію у Крим під керівництвом професора Новоросійського університету М.Головського. У 1885 р. в Києві був організований “туринг-клуб”, а в 90-х рр. – Кримський гірський клуб в Одесі, філіали якого діяли в Ялті, Севастополі, Кишиневі та ін. Клуб займався організацією подорожей, вивченням історії рідного краю. Свою роботу він висвітлював у журналі “Записки гірського клубу”. Ним були випущені перші путівники по Криму [5, с.3]. Як стверджувала С.Русова, екскурсії в природу як засіб ознайомлення дітей із краєзнавчим матеріалом у середніх школах

підросійської України запроваджуються ще в 30-х рр. XIX ст., а “піонерами цього діла” можна вважати Сімферопольську класичну й реальну гімназію, гімназію м. Києва (1-а та Печерська), Сумську реальну школу, Катеринославську й Житомирську гімназію [8, с.26].

Посильний внесок у розвиток туристичного руху в Україні у другій половині XIX ст. зробили своїми працями та практичними справами педагоги і громадські діячі В.Ільницький та О.Партицький. Зокрема, О.Партицький виступив автором низки науково-популярних статей та нарисів із проблем туристично-краєзнавчої роботи в редактованих ним освітніх виданнях (“Зоря”, “Газета школьна”): “Старинна історія Галичини” (1894), “Образи Руси Галицкой”, “Образ Поділля”, “Руїни стародавніх замків на Поділлі”, замальовки “Кінь святого Петра”, “Крипхівський монастир”, “Страдецька печера”, “Могила Остапова” та ін., в яких розкривав героїчну історію українців, їх культурні здобутки, боротьбу за незалежність тощо. У 1878 р. О.Партицький звернувся до краян із пропозицією про розширення числа місць для відпочинку, розробку та прокладання нових туристичних маршрутів, посилене вивчення рідного краю, як це робилося в країнах Західної Європи [5, с.32-38].

Педагогічну доцільність туризму у вітчизняній педагогіці вперше обґрунтував К.Ушинський. Він вбачав у них, передусім, могутній засіб виховання національно свідомих громадян, підготовку їх до раціонального використання природних ресурсів. Справедливо дорікаючи географічному товариству царської Росії, яке майже не займалося поширенням знань про вітчизну серед юнацтва, К.Ушинський вказав, що значну частину вини має взяти на себе і школа, насамперед ті, хто очолює освітні відомства. К.Ушинський закликав перейняти в іноземців одну важливу рису – любов і повагу до Батьківщини, але не для того, щоб “бути іноземцями, а лише для того, щоб не бути ними у своїй країні” (виділено нами. – Г.Г.) [14, с.181].

Аналіз першоджерел і літератури показує, що І.Франко був палким прихильником і учасником багатьох мандрівок, які відігравали важливу роль у національному пробудженні українців. Так, у 1883 році він вирушив у подорож по селах та містах Галичини, організовану з ініціативи членів і духовних опікунів українського студентського товариства “Січ” у Відні (О.Терлецького, М.Шеховича). Цей захід, що використовувався студентами для виголошення рефератів, влаштування концертів, академій, І.Франко описав у своїй “Мандрівничій літописі” [6, с.46].

Для здійснення “мандрівок”, що їх започаткувала віденська “Січ”, у 1885 р. було створено спеціальний комітет, до якого увійшли, крім І.Франка, Є.Оленицький, О.Нижанківський, К.Кахникевич та ін.

Крім віденської “Січі”, на переломі XIX-XX ст. спостерігається активізація діяльності молодіжних та студентських гуртків і громад, які поруч із політичними й освітніми справами приділяли значну увагу туристичним заходам. Справжній туристичний рух ініціюють краєзнавчі і туристичні товариства, що постали в Галичині: “Сокіл”, “Січ”, “Пласт” та інші, чия

національно-освідомляюча праця гідна наслідування і в сучасних умовах відродження української освіти.

Так, товариство “Сокіл” ставило перед собою завдання “розбуджувати і плекати в громадянстві рухливість, товариськість, народну свідомість за поміччю руханки... мандрівництва” (підкреслено нами. – Г.Г.). Діяльність товариства набула особливо великого розмаху під керівництвом І.Боберського, який, за висновками дослідників, був не тільки відданим справі національного виховання молоді, але й мав потрібні для цього знання та досвід [6, с.102].

Серед форм роботи, які служили розвитку “тіла, духу і душі” членів “Сокола”, важливе місце посідала організація походів. Для цього при товаристві були створені спеціальні секції – туристична (під проводом К.Гутковського) та велосипедна (гол. Вінцьковський) [7]. Заслугує на увагу сучасників детальне планування проведення походів, вимоги до їх учасників, пізнавальні й виховні завдання, які ставилися перед ними. Серед завдань, крім уміння орієнтуватися на місцевості, знаходити дорогу, бути загартованим і витривалим... необхідно було “...знати історію України і її розвиток, її визначних людей. Уміти географію України. Розуміти обов’язки добрих громадян” [8, с.72-77].

Паралельно з сокільськими осередками розгорнуло туристичну діяльність пожежно-фізкультурне товариство “Січ”, засноване в 1900 р. учасником трьох мандрівок студентської молоді 1884-1886 рр. Кирилом Трильовським у с.Заваллі Снятинського повіту на Станіславщині (тепер Снятинський р-н Івано-Франківської обл.).

Утвердженню місця та збагачення форм туристичної роботи сприяло видання часописів (молодіжних, культурно-освітніх, педагогічних) “Учитель”, “Газета школьна”, “Школьна часопись”, “Сокільські вісті” та інші, на сторінках яких висвітлювалася роль цієї діяльності у національному освідомленні та національному вихованні молоді.

Після заборони польською владою товариства “Січ” у 1925 році утворюється молодіжне об’єднання “Луг”.

Належне місце в діяльності товариства “Луг” посідали прогулянки та мандрівки. Упродовж 1928-1930 рр. “Луг” організовує багатоденні мандрівки по Бескидах, Горганах та Чорногорі. Ці мандрівки були масові. В деяких подорожах брало участь до 60 учасників.

У галицьких газетах і журналах 20-30-х рр. з’являються статті ряду авторів, присвячені туристичній роботі: Ю.Савицького “Мандрівка”, Т.Франка “Розвій руханки серед українців”, П.Франка “Прогульки і таборування”, С.Гайдучка “Лещатарі у мандрівку”, “З мандрівничої торби”, “З наплечника мандрівника”, О.Туснака “Значення прогулянок для науки і виховання”, Н.Дорошенко “Освітньо-виховне значення екскурсій” та ін.

Слід відзначити, що педагогічна специфіка туристичної діяльності в товариствах полягала в тому, що ця робота мала на меті не тільки оздоровити і загартувати учнівську молодь, але й отримати конкретні, виразно визначені

освітньо-виховні результати. Безпосереднє знайомство молоді з матеріальною і духовною культурою народу, з природою рідного краю, вивчення у зв'язку з цим відповідних історичних та географічних матеріалів, поширення набутих знань серед населення стимулювали любов до Батьківщини, до культури і природи своєї нації. Тобто ефективний виховний потенціал туристичної діяльності виступав суттєвою умовою і чинником національно-патріотичного виховання.

Вищенаведене уможливило висновок про те, що в перші десятиріччя ХХ ст. проблеми туристичної роботи опиняються в центрі уваги найвідоміших українських громадських і культурно-освітніх діячів східного та західного регіонів України, які розробляють теоретико-методичні основи її організації в закладах, пов'язаних з туристичною діяльністю, і розглядають туризм як засіб розвитку національної самосвідомості підрастаючих поколінь.

Стосовно організації туристичної роботи в Україні в умовах радянської влади, то треба відзначити, що вона пройшла кілька етапів свого організаційного становлення.

Перший – це 20-і рр., коли при народному комісаріаті РСФСР було сформовано Товариство “Радянський турист” (Радтур) та його Український відділ (Укртур), а в 1928 р. – товариство “Пролетарського туризму”. В 1930 р. вони об'єдналися у Всесоюзне добровільне товариство пролетарського туризму та екскурсій.

30-і роки (другий етап) започатковують тенденцію до централізації туристично-краєзнавчої роботи, зосередження її в руках Москви: вона концентрується при Всесоюзній Центральній Раді Професійних Спілок у вигляді туристично-екскурсійного управління і спрямовується на реалізацію завдань комуністичного виховання.

У 20-30 роки великий досвід використання колективних походів і екскурсій з метою виховання дітей та молоді накопичив А.С.Макаренко. Педагог використовував їх як стимул, як подарунок чи нагороду для колективу за успіхи у навчальному і трудовому році. Щорічні літні походи стали важливою і необхідною ланкою навчально-виховного процесу. До їх підготовки широко залучалися вихованці, а самі подорожі допомагали добитися високого виховного, загальноосвітнього і оздоровчого ефекту. Своім досвідом туристичної роботи А.Макаренко довів, що в канікулярний період “немає кращого методу розвитку і виховання молоді, ніж літні екскурсії” [12, с.123].

Третій етап організаційного становлення туристичної роботи припадає на післявоєнні роки. Цей період характерний диференціацією напрямів краєзнавства, у якому чільне місце посідає історичне та природознавче краєзнавство. Викристалізувалися такі його форми, як наукове, громадське та шкільне краєзнавство.

Аналіз документів і наукової літератури показує, що в цей період продовжується відхід від історико-краєзнавчих традицій українського народу, що привело до руйнування системи механізмів національно-патріотичного

виховання засобами туристичної роботи. Означені тенденції проявилися як в організаційних заходах радянської влади, так і в теорії та практиці педагогічної діяльності. Зокрема в 1962 р. у колишньому СРСР створюється Центральна Рада з туризму як єдиний орган, що керував туристично-екскурсійною роботою і водночас здійснював ідеологічний нагляд за діяльністю рад з туризму у всіх республіках. Аналогічні функції в ділянці дитячого туризму покладалися на центральну дитячу екскурсійно-туристичну станцію Міносвіти СРСР, засновану 1970 року. У 1969 р. центральні партійно-радянсько-профспілкові органи ухвалили постанову “Про заходи по дальшому розвитку туризму та екскурсій у країні”, а в 1980 р. – “Про дальший розвиток і вдосконалення туристсько-екскурсійної справи в країні.” У названих документах туризм і екскурсійна справа розглядалися як один із засобів комуністичного виховання, мали суворо регламентовані маршрути, з яких виключалися місця, пов’язані з національною пам’яттю українців, і супроводжувалися відповідною політико-виховною програмою [2а].

З початком розбудови української держави об’єктивно зростає значення туризму як важливого джерела знань про історію, природу та культуру окремого регіону, як чинника створення цілісної картини його розвитку і на цій основі, як економічної сфери – підґрунтя для національно-патріотичного виховання громадян Української держави. Важливим кроком у створенні правовихasad туристичної діяльності стало прийняття 15 вересня 1995 р. Верховною Радою України Закону України “Про туризм” (першого на теренах колишнього СРСР), який накреслив стратегічну лінію і конкретні завдання розвитку туристичної сфери, став свідченням посилення уваги з боку законодавчої та виконавчої гілок влади до туристичної галузі, її проблем і перспектив.

На сьогоднішній час розвиток туризму знаходиться у великій залежності від стану економіки і геополітичних процесів як у даній країні, так і в світі в цілому. В сучасному значенні туризмом називають діяльність, пов’язану з масовим туристичним рухом, його матеріальною базою, рівнем обслуговування, досягненнями туристів – спортсменів.

Висновки. 1. Проаналізовано витоки, становлення туристичної діяльності на українських землях, розкрито внесок української преси щодо науково-популяризаторської діяльності туризму в Україні.

2. Окреслено педагогічну доцільність туризму в навчально-виховному процесі школярів та обґрунтовано сутність туристичної роботи в школах і позашкільних установах.

3. Проаналізовано діяльність молодіжних та студентських гуртків і громад, які поруч із політичними й освітніми справами приділяли значну увагу туристичним заходам.

1. Воронкова Л.П. История туризма. – Москва–Воронеж, 2001. – 125 с.

2. Дем’янюк Г.С. Психологія краєзнавства: духовні витоки // Матеріали і тези наук-практ. конференції: “Духовне відродження культури України: традиції, сучасність”, – Рівне, 1994. – С.70-71.

3. Гуменюк Г.М. Формування національної самосвідомості учнів середнього шкільного віку засобами туристсько-красознавчої роботи. – Івано-Франківськ. Плай –2000. – 155 с
4. Енциклопедія Українознавства. У 10-ти т. / За ред. В.Кубійовича. – Мюнхен-Нью-Йорк. 1995, Т 1 – 400 с.; Т.3, 1959. – С.805-1200
5. Квартальнов В.А., Романов А.А. Международный туризм: политика развития. Учеб.пособие – М.: Совет. спорт, 1998. – С.106-109.
6. Ковалюк Р. Українська мандрівка в Галичині у ХІХ ст. // З історії вітчизняного туризму. Збірник наукових статей. – К.: ФПУ, 1997. – С.32-38.
7. Кузинов Б.Ф. Из истории развития туризма. – М.:Профиздат. 1986. – 64 с.
8. Леник В. Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.) – Мюнхен-Львів: Український вільний університет, 1994 – 174 с.
9. Завдання членів КАУМУ у громадській праці. – Львів. 1936. – Ч.2. – С.8-12.
10. За організацію українського мандрівничого руху // Шлях молоді. – 1939. – Ч.8-9 – (63-64).
11. Русова С. Шкільні екскурсії і їх значення // Світло. – 1911 – №8. – С.25-34.
12. М-ич. Сокільство як вияв національної активізації. – Чернівці, 1934. – С.72-77.
13. Магидович И.П., Магидович В.И. Очерки по истории географический открытий. Т.И. Географические открытия народов Древнего мира и средневековья (до плавания Колумба). 3-е изд. – М.: Просвещение, 1982. – С.50
14. Макаренко А.С. Твори. Т V – К.. Радянська школа, 1954 – 484 с.
15. Сапунова В.Б. Туризм. Эволюция. Структура Маркетинг. – М.: Ось-89, 1998 – С.8.
16. Франко І. Галицьке красзнавство // Зібр. тв. – В 50-ти т. – Т.46. – С.45-47.
17. Ушинский К.Д. Проблемы русской школы // Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. – Т.2. – М.: Педагогика, 1974. – 438 с.

The article is analysed the beginnings of forming of tourist activity in Ukrainian lands. The essence of tourist work at schools and outschools establishments is well-founded. The author shows the contribution of the Ukrainian press in regard to scientific-popular activity of tourism in Ukraine. The pedagogical reasonableness of tourism in educational process is described. The author is analyses the activity of youth and student groups and communities which together with political and educational affairs give a great attention to the tourist measures.